

KIS-734 – Prepozioù Umberto Eco ha Claude Hagège war ar yezhoù

(LM da GE – 14 08 01)

Amañ kevret troidigezh un arroud eus levr Umberto ECO : *La recherche de la langue parfaite*. [...] Kregiñ a ran hiziv gant un nebeud troidigezhioù all diwar Claude HAGEGE. Mar deufen a-benn da dreiñ un toullad mat a arroudoù eus ar seurt e c'hallfent mont d'ober ul levrig da reiñ da lenn da 'm c'henseurted eus *Diwan* (gant ur gerva da heul... !)

“[...] Dont a ra din da goun ur bourd, anavezet mat (ha kamm-gomprenet), grataet da Leo Longanesi : « Ne c'haller ket bezañ barzh bulgariat meur. » Ne endalc'h na ne endalc'he ar bourd netra dismeganus e-keñver Bulgaria. Mennout a rae Longanesi lavarout ne c'haller bezañ ur barzh meur o skrivañ en ur yezh komzet gant un nebeud milionoù a dud o vevañ en ur vro (forzh pehini e ve) a zo chomet e-pad kantvedoù en anistor.

“Ul lennadur prim eus ar bourd eo ne c'haller ket bezañ anavezet da varzh meur mar skriver en ur yezh digomprenet gant ar brasañ niver, met direüs e vije seurt lennadur, panaveken peogwir e hevelebj e veurded varzhel ouzh an amledadur. Moarvat e venne Longanesi lavarout e pinvidika hag e kreñva ur yezh a drugarez da lieselezh an darvoudoù ezyezhel a c'hoarvez ganti ezteuler, d'an darempredoù gant stuzegezhioù all, d'ar retvez da gennaouiñ ar pezh zo nevez, da genniñvoù ha da aznevezadurioù ar c'horf kevredigezhel en arver. Mard eus anv eus ur bobl a vev en arlez an istor, mard eo chomet he henvoazioù hag he gouziadur diflach e-doug kantvedoù, he yezh, manet digemm e diviadur he envorennoù piaouel, sonnet en he lidrezhioù kantvloaziek, ne c'hallo ket emginnig evel araez blizidik d'ur barzh meur nevez [...]”

“Torna alla mente, [...] una celebre (e malintesa) *boutade* attribuita a Leo Longanesi : « non si può essere un grande poeta bulgaro ». La

boutade non contiene e non conteneva nulla di offensivo nei confronti della Bulgaria ; Longanesi voleva dire che non si può essere grande poeta scrivendo in una lingua parlata da pochi milioni di persone che vivono in un paese (quale che esso sia) che è rimasto per secoli ai margini della storia.

“Una prima lettura della battuta è che non si può essere riconosciuto come grande poeta se si scrive in una lingua sconosciuta ai più, ma questa lettura è riduttiva, se non altro perché identificherebbe la grandezza poetica con la diffusione. Più probabilmente Longanesi voleva dire che una lingua si arricchisce e si irrobustisce delle molteplici vicende extralinguistiche che le accade di esprimere, contatti con altre civiltà, esigenze di comunicare il nuovo, conflitti e rinnovamenti del corpo sociale che la usa. Se abbiamo un popolo che vive ai margini della storia, dai costumi e dal sapere immutabile per secoli, la sua lingua, rimasta immutabile, estenuata sui propri ricordi, irrigidita nei suoi rituali centenari, non potrà offrirsi come strumento sensibile a un nuovo grande poeta¹.”

(GE da LM – 18 09 01)

N'out ket gwall asur, emezout, eus arver “piaouel” er frazenn diwezhañ : “*eñvorennoù piaouel [ar yezh]*”. It. *proprio*, Gl. *proprie*, evel a welez e VALL., zo meur a zoare d'e dreñ e brezhoneg : dre ar raganv : *-me*, pe dre ar raganv gant araogenn : *diouzhin, din*, pe dre ar berc'henell gant *unan* : *va unan*, pe dre verniañ an div c'herienn-mañ diwezhañ : *diouzhin va unan*. Ouzhpennet hon eus *piaouel* er yezh resis. E frazenn ECO, ez eo arveret *ricordi* dre ul ledanviñ kemplezh : e-barzh memor ur gantennig n'eus ent strizh eñvor ebet : un teskad bec'hiadoù tredanwarellec'h n'eus ken ; an kez bec'hiadoù zo danvez arhentoù en araez d'ober da arverer an urzhiataer degemer keladoù en e eñvor dezhañ ; heñvel dra, ar yezh evel teskad furmoù n'eus enni ent strizh eñvor ebet ; an den a ra ganti a zegemer keladoù en e eñvor dezhañ ; e-touez ar c'heladoù-se ez eus re a gennot amzerioù tremenet a voe ar yezh lodek enno ; teskad dibarek ar c'heladoù kennotus-se n'int ket eñvorennoù piaouel ar yezher, n'int deuet en e biao nemet dre arverañ ar yezh ; ne c'haller ket lavarout ent strizh kennebeut ez int eñvorennoù ar yezh ; ent strizh bepred ez int eñvorennoù en unvez spanaennek o nodiñ bewech ma 'z a den ha yezh da unan dre ar yezhañ — alese an droienn ledanvat : *la*

¹ Umberto ECO, *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*, Editori Laterza, Roma-Bari, 1993 ; eil emb. 1999, pp. 360-361. [Tr. gl. *La recherche de la langue parfaite*, Le Seuil (Faire l'Europe), 1994.]

sua lingua, [...] sui propri ricordi. Mar degemerez al ledanvad e 'z troidigezh (ha ne welan ket an tu da vont hebiou), e vo gwell komz a eñvorennoù piaouel ar yezh, na pa ve evit o c'hevenebiñ ouzh “eñvorennoù piaouel ar yezher”.

(LM da GE – 30 08 01)

“Yezh trec'h ha yezh suj

“Bez' e c'haller deveizañ gant termenoù trevoniell an anadennoù emeur o paouez ober anv anezho. Mar astenner ar c'heal, kinniget a-gent, a drevyezhoniezh, e vo lavaret e rank ar yezh emazasaat diouzh ampegadoù nevez an endro trevyezhel a-benn dreistbevañ en ur zalc'her da ren ur vuhez reol. An destrizhoù a-berzh un endro trevyezhel dianav betek eno a ya kalz re greñv evit m'o defe ar c'humuniezhoù a emgav dirak ur mod bevañ nevez a-grenn an araezioù hag an amzer da dalañ outañ dre azasaat o yezhoù. Ar c'humuniezhoù-se a wel neuze evel disoc'h ar blegenn m'emaint steuziadur o yezhoù e gounid yezhoù all lodek en ur staelad armerzhel ha kevredigezhel galloudekoc'h. Gant gerioù all, dilezel ar yezh henvroat ha darbenn ar yezh merzhet evel an hini werc'hekañ e nevid an talvoudoù yezhel a hañval bezañ araezioù an herouezañ armerzhel hag ar pignat er gevredigezh.

“Amañ ez eus tal ouzh tal ur yezh trec'h hag ur yezh suj. Ar yezh trec'h zo ganti ur savlec'h arsailh. An tiriad he deus an eil da aloubiñ hag eben da zifenn zo ur gwir welead korvoadus. An tiriad-se eo ar gumuniezh yezhel he unan bet amparet en dro d'ar yezh orin, houmañ o vont bremañ d'ar staelad a yezh suj. Komz a c'haller a grignadur arc'hwelel eus ar yezh suj e doare ma ne baouez ket he askorusted evel araez kehentiñ a goazhañ bep ma kresk a-geflen hini ar yezh kevezer kevredet ouzh reverzhi ar stuzioù armerzhel.”

“Langue dominante et langue dominée

*“Il est possible d'interpréter en termes écologiques les phénomènes dont il vient d'être question. Si on élargit la notion, proposée précédemment, d'*écolinguistique*, on dira que les langues, pour survivre en continuant de mener une vie normale, doivent s'adapter aux nouvelles nécessités de l'environnement écolinguistique. Les pressions qu'exerce un environnement écolinguistique jusqu'alors inconnu deviennent*

beaucoup trop fortes pour que les communautés confrontées à un mode de vie radicalement nouveau aient les moyens et le temps d'y faire face en adaptant leurs langues. Le remplacement de ces langues par d'autres, représentant un statut économique et social plus puissant, apparaît dès lors comme la conséquence, à leurs yeux, de cette situation. En d'autres termes, la renonciation à la langue autochtone, et l'adoption de la langue qui est vue comme la plus efficace sur le marché des valeurs linguistiques, semblent être les moyens de la promotion économique et de l'ascension sociale.

“Ici s'affrontent une langue dominante et une langue dominée. La langue dominante est en position d'assaillant. Le territoire à conquérir pour elle, à défendre pour l'autre, est un véritable gisement exploitable. Ce territoire n'est autre que la communauté linguistique même qui s'était constituée autour de la langue d'origine, passée au statut de langue dominée. On peut parler d'une *érosion* fonctionnelle de la langue dominée, au sens où son rendement comme moyen de communication ne cesse de décroître à mesure que s'étend, symétriquement, celui de la langue rivale, qui est associée à une révolution des mœurs économiques¹.”

“Drouziwezh ar bonegoù anskoueriekaet

“Un dislavar souezhus a stader amañ. An hevelep re a gav gwell dilezel ur yezh ma rankfent ebarzhiñ re a amprestoù ne gemeront ket preder d'ober dres ar pezh a araezfe krennañ niver ar re-mañ. An embregadenn-se a zianavezont he retvez eo an hini he deus kendaolet da neuziañ hanc'herieg meur a yezh, en o zouez ar galleg pe c'hoazh, evit reiñ skouerioù pelledikoc'h, an hungareg, ar finneg, an turkeg, an estoneg ha meur a hini all. Anv zo aze eus ar skoueriekadur a renas kevarouezourion kretaet, ma n'eo ket gouvennet, gant an aotrouniezh foran, eleze ur gwezhiañ emskiantek war hanc'herieg ur yezh evit he azasaat diouzh dedroadur ar c'halvezderioù, an anaoudegezhioù hag ar boazioù. Reizhidigezh ar yezhoù e koulz pe goulz eus o istor zo bet alies ur barenn efedus d'o azasadur diouzh ar c'hemmoù, evel m'en diskouez splann, a-douez re all, studi ar re meneget amañ a-gent. E domani an hanc'herieg, alies o deus an adreizherion kavet gwell

¹ Claude HAGEGE, *Halte à la mort des langues*, Odile Jacob, 2000, p. 134.

an diskoulmoù broadel (gerioù deveret eus henc'hlad ar yezh, kantabeg enta dre bennaenn) kentoc'h eget an diskoulmoù etrevroadel (amprestoù eeun, demer neuze, ha pa vent dindan ur gwisk lec'hel).

“[...] Ar brezhoneg unvan a glasker harpañ zo dellid gantañ a revout hag a rankfe, anat, kevaraezañ azginivelezh ar yezh. [...]

“[...] Arlezadegzh ha strewadur an teodyezhoù a c'hell gwanaat ar strivoù skoueriekaat, dreist-holl pa vez dirak ar c'humuniezhoù a ren ar strivoù-se ur yezh amledet bras er par rannvroel pe etrevroadel ha ganti ur barr desunañ galloudek. Petra a c'hell ober, da skouer, yezhoù ouralek, altaek pe siberiek Rusia er sankennoù m'int bev c'hoazh, hag int gronnet endeo gant tiriadoù ec'hon ma ren ar rusianeg ? O digenvez hag an diouer a youl gulturel e rezh ul leviadurezh skolel hag embannadurel a gas da netra nep argeziad da zigej ur reolad unvan diouzh an dargemmoù rannyezhel bras o laka e bruzun. [...] Adlavarout a ranker avat ne spir ket an diouer a skoueriekadur drezañ e unan d'ober reiz [war steuziadur ur yezh] ; dre zont ouzhpenn an arbennoù all ne ra nemet gwashaat ar saviad.”

“La dérouté des codes non normalisés

“Une étonnante contradiction s'observe ici. Les mêmes qui préfèrent renoncer à une langue où il leur faudrait introduire trop d'emprunts ne se soucient pas de faire ce qui, précisément, permettrait de réduire le nombre de ces derniers. Cette entreprise dont ils méconnaissent la nécessité est celle qui a contribué à façonner le vocabulaire de maintes langues, dont le français, ou encore, pour citer des exemples plus exotiques, le hongrois, le finnois, le turc, l'estonien et bien d'autres¹. Il s'agit de la normalisation, ou action consciente que des experts, cautionnés, sinon sollicités, par l'autorité publique, accomplissent sur le vocabulaire d'une langue, pour l'adapter à l'évolution des techniques, des connaissances et des habitudes. Le réglage des langues à diverses époques de leur histoire a souvent été un facteur efficace de leur adaptation aux changements, comme le montre clairement, entre autres, l'étude de celles que je viens de mentionner. Dans le domaine du vocabulaire, les réformateurs ont souvent préféré les solutions nationales (mots dérivés

¹ SI. FODOR et HAGEGE 1983-1994.

du fonds ancien, donc en principe motivés) aux solutions internationales (emprunts directs, donc opaques, même sous un revêtement local).

“[...] Le breton unifié que l'on tente de favoriser a le mérite d'exister et devrait, évidemment, permettre une renaissance de la langue.

“[...] La marginalité des parlers entre lesquels se disperse une langue peut décourager l'effort de normalisation, surtout lorsque les communautés qui tentent cet effort ont en face d'elles une langue à la vaste diffusion régionale ou internationale et à la puissante capacité d'absorption. Que peuvent, par exemple, les langues ouraliennes, altaïques ou sibériennes de Russie, qui déjà, dans les enclaves où elles existent encore, sont cernées de vastes terres dominées par le russe ? Leur isolement et l'absence d'un vouloir culturel s'exprimant dans une politique scolaire et éditoriale découragent tout essai de dégager une norme unifiée à partir des forts contrastes dialectaux qui les dynamitent. [...] Mais il faut redire que l'absence de normalisation n'est pas en soi une cause suffisante, et qu'elle ne fait qu'aggraver la situation en s'ajoutant à d'autres causes².”

(GE da LM – 21 08 01)

Mat eo lemman da skilfoù war groc'hen aozerion evel ECO pe HAGEGE. Hemañ diwezhañ a oar nouspet yezh. Anezhañ ur spoue idiomoù a seurt gant FAVEREAU. Pa oa FAVEREAU o kemer perzh e kampoù SADED-ESB, e vanemp sabatuet gant an aested en doa da zeskiñ yezhoù ha teodyezhoù. HAGEGE a ra e par ar blanedenn pezh a ra FAVEREAU e par Breizh Izel, pezh na vir ket outañ a zegouezhout gant tezenn eeunik difenn ar yezhoù evel spesadoù en argoll.

Ar frailh e meizadur HAGEGE eo e tenn d'ober eus ur yezh un hennad dioutañ e unan, tralen koulz lavarout, ur meni emframm, ur struktur, na petra 'ta ! o tennañ e vad pe e zroug eus an amveziadoù. Anat eo ez eus perzhioù un emframm gant ur yezh — hepto ne vije ket ar yezh evit tremen eus ur remziad d'egile, eus ur bobl d'unan all, ne vije ket ar yezher evit derc'hel gant e yezh ar c'heñver a estreded na vez ket a yezh heptañ. Hogen gwelout en ur yezh, ent kevadegel, emframmoù hepken a zisoc'h d'ober anezhi un unvez a urzh vevedel, ur meni bevedeg e-maez krap an ober denel. Kement-mañ eo emzalc'h hon strukturelourion Skol veur. Ned eo ket hini HAGEGE pa wel, en eneb, tonkad ar yezhoù e dalc'h labour unvaniñ ha nevezc'heriañ ar yezhourion — yezhourion a ve, hervezañ, “kretaet gant an aotrouniezh foran”. Komz eus aour a ra.

² Claude HAGEGE, id., pp. 189-191.

Rak, dres, ur yezh o tizeriañ eo an hini n'he deus kumuniezh he yezherion “aotrouniezh foran” ebet evodet diouti. Hanter hent e chom ar yezhonour. Dav eo mont betek penn ar sell treadegel hag anaout pep yezh evel parzh kevanek en istor ur gumuniezh : un afer denel, kedvuhezel, ez eus eno ha n'eo ket unan strukturel, bevedel. “Ne voe biskoazh komzet eus ar brezhoneg kement hag abaoe ma ne gomzer mui brezhoneg” — ar bomm-se a ro he savlec'h d'ar gudenn : pezh a vern eo yezhañ, eleze diorren ar yezh, hag an diorren yezh ne c'haller intent nemet evel lodek e diorren ur gumuniezh keodedel ha, da heul met dre ret, politikel (kement-mañ oa hon doazhadur en ESB — ar fazi a raemp eo amkanañ sturiañ ent politikel a-gentouez diorreadur ur gevredigezh, ha se diwar skouer ar politikerezhioù hollredour gall ha soviedel¹). Ne c'haller diorren ur yezh nemet e dremmwel ur gumuniezh, an kez dremmwel o pourchas d'ar yezh perzhioù organek ezien diziouerus : trebad ar gumuniezh a ampleg he frammadur keodedel ha politikel koulz ha doareoù douaregorel — trebad ar yezh ne ra ket, nemet ez ampleg ur gumuniezh yezher ; hep an dave d'ur gumuniezh en dremmwel, e c'haller kemer da yezh kenkoulz all idiom ur barrez — pezh a rae François FALC'HUN² o stiañ e selloù war vrezhoneg ar Vourc'h-Wenn (seul strishoc'h ha klosoc'h tachenn un idiom, seul naturoc'h e emframmm kevadegel, bevez evit ur strukturelour !) Skoueriekaat ur yezh unvan diwar lies idiom lec'hel, eleze krouiñ ur yezh na gomzo den en derou, ned eo ket un emell yezhoniel da gentañ, met un embregadenn istorek. Ar yezhour zo dezhañ da *erbar* diorren ar yezh (labourat a ra ent werc'hek d'he savlec'hiañ e bremañ ar bed) ha da *erged* (an dro eo da arbouezañ ar c'hemm etre an daou dermen) diorren ur gevredigezh (ne bled ket war eeun gant an diorren-mañ, met e labour dezhañ a ampleg labourioù all oc'h erbarañ krouiñ ar gumuniezh keodedel ha politikel — da reoù *karism* ar yezhañ, evit komz evel Sant Paol, da reoù all *karismoù* al leviañ hag ar frammañ).

Ur gwan all eus *trevezhoniezh* HAGEGE eo sellout pep idiom evel ur spesad da ziwall : gwarezomp an holl yezhoù evel kement all a vurzudoù profet dimp gant an Natur pe an Aotrou Doue. An dezenn-se eo hini *Diwan* “[*qui*] *déclare son hostilité à toute uniformisation linguistique*”. Hogen liested ar yezhoù, mar c'hoarvez dezhi dont d'un danvez pinvidigezh, zo da gentañ un arvez eus dic'henezhiñ al lavar — mallozh Babel ! Anaout a reomp hevelep argerzh dic'henezhiñ e rezh bruzunadur ar parlantoù ; an daou emzalc'h en e geñver a anavezomp ivez : bennozh ar porspoderog¹ (balzamiñ diwanek an teodyezhoù), dont d'ur yezh unvan (gallekaat Breizh Izel). Na hemañ,

¹ Sl. KIS-717, Ar yezh etre tonkadur ha rezid, La-14, pp. 157-164.

² Sl. KIS-717, id, p. 158, n. 1.

¹ Sl. KIS-724, La-14, p. 209, n. 1.

heboell, na hennezh, diboell, ne lak war wel avat an don eus an argraf — anezhañ ar wirionez-mañ : an hent n'emañ ket er parraat ouzh an dic'henezhiñ, met er “genezhiñ” ; kefridi olañ ur yezh eo bezañ kreuzeul al lavar, n'eo ket hepken evit ar gumuniezh vihan pe vras a ra ganti hiziv, met evit an denezh a-bezh hiziv ha goude. Hag aze emañ lec'h ar barzhiñ — hon degas da destenn Umberto ECO.

Ar barzhiñ n'emañ ket e disoc'h dispakadur ar yezh (he dispakadur diabarzh evel araez eztaoliñ ha kehentiñ, he dispakadur diavaez dre an arver a zekmilionoù a dud), emañ en andon drebad ar yezh. Dre an arroud a roez ne welan ket fraezh dodad ECO, met eñ gwell eget unan all a oar penaos e voe barzhiñ DANTE en andon an italianeg. Disfiz 'm eus ouzh ar skritelloù *bras*, *meur*, h.a. oc'h adanviñ ar pennanv *barzh*. Kantratoc'h eo din komz eus ar *barzhiñ*, a vir a ober eus an *nit* hag ar rezid piaou un den, evel pa c'halljent bezañ piaouet ! Kement-mañ 'm eus bet tro da zisplegañ 14 vloaz 'zo en *Tombées de la Nuit* ma oan bet pedet da gemer perzh en ur gendael en *Espace Orphée*². E 'm notenn war levr Julia KRISTEVA³ e tistroan war an dachenn-se : hervez ar strukturelourion e oa ar yezh an disoc'h eus ur c'hoari nerzhoù kevredigezhel, bevedel ha bredel savelek dizalc'h diouzh an den ; evit Julia, ar varzhoniezh he unan oa un dedaolad eus an nerzhoù-se. Anat eo ez eus eus an nerzhoù-se, hogen n'eo ket int a genderc'h ar varzhoniezh hag ar yezh, bonveziadoù int er gwellañ degouezh d'an nit a genderc'h ar varzhoniezh ha yezh — diouto o unan ne c'hellont nemet ober d'ar yezh dic'henezhiñ (setu perak e rae ar strukturelourion ar gwir vrezhoneg eus ar parlantoù dic'henezhet). Se lavaret, e kredan n'eus ket un idiom, pegen dic'henezhet bennak ma ve, na c'hallfe dont da vezañ bonveziad barzhiñ ha yezhañ : an avel a c'hwezh el lec'h ma kar, a ra bugale Doue eus mein an hent ! Ne leñvan ket avat o klevout ez eus idiomoù o vont da get, gwez manet difrouezh pilet

² « Le poème est assurément la quintessence de chaque langue, son secret. » Cette définition [donnée par ÉTIEMBLE], spécieuse en ce qu'elle méconnaît les rapports entre le poète, son matériau et son produit, je vois bien d'où elle vient : elle sacrifie à une mode tenace d'hypostasier la langue, de la considérer comme donnée une fois pour toutes, d'en faire une sorte de concession dévolue au poète pour qu'il y joue les chercheurs d'or. « La poésie travaille les possibles d'une langue », dit quelque part MESCHONNIC [...]. Mais la langue n'est pas ce champ borné où les dieux auraient enfoui des trésors. Si elle contient des trésors, ce sont les poètes eux-mêmes qui les y ont mis” (“Traduire en poésie”, *Colloque sur la traduction de poésie*, Rennes, le 6 juillet 1987).

³ KIS-646 – E sigur ul levr gant Julia Kristeva, La-13, pp. 102-118.

d'ober keuneud (danvez studi evit HAGEGE !). Hor bezet ar vadelezh da sec'hiñ daeroù hon holl borspoderogerion divouchouer¹.

¹ Askounad eus ar skritell “brezhoneg divouchouer” a lakaed er bloavezhioù seikont war marmouzerzh ar parlantoù lec'hel a rae (a ra c'hoazh) an nevezvrezhonegerion.